

SZELLE BÉLA

A nép és az olvasás az önkényuralom időszakában

A nép, amelyen ezúttal a parasztságot és a falusi kézműveseket, kereskedőket értjük, sohasem volt teljes mértékben elzárva az olvasástól. Régebben számára az irodalmat a vallási élettel összefüggő könyvek (*Biblia*, imakönyv) és a korabeli népkönyvek (főleg kalendárium, ponyva, jobbitó szándékú népolvasmány) alkották, sőt nyomai vannak annak, hogy a politikai élet élénkülésével már 1848 előtt a napi sajtóra is kiterjedt a figyelme.

Mégis a társadalmi berendezés megváltozására volt szükség, hogy a nép és az irodalom viszonyában (tudatosan elősegített) változás következék be. Petőfi és társai irodalmi népisége csak sokára hozta meg gyümölcseit.

A napi sajtóban 1853-tól kezdenek elszaporodni a nép művelődésével foglalkozó cikkek és híradások. 1857-ben pedig folyóirat indul kifejezetten azzal a céllal, hogy szervezze a népi olvasóközönséget. Boross Mihály, a paraszti származású, jogi végzettségű és többnyire ezen a pályán tanyázó, számos, a népnek írt mű szerzőjének *Kalauzára* (1857 – 1859) gondolunk.

A könyvkiadás folyamatosan gondoskodott a nép „irodalommal” való ellátásáról a hagyományos módon, azaz kalendáriumokkal és ponyvával. Részben tudatos népnevelői program hatására, részben mert a nép egyre tekintélyesebb olvasóközönséget jelentett, az írók és kiadók egyfajta jobb, erkölcsnemesítő, tanító szándékú, vagy hasznos ismereteket közlő népirodalmat állítottak elő. Az egyik legnagyobb kiadó vállalkozás, a Szt. István Társulat tevékenységének egyik fő területe a nép jó olvasmányokkal való ellátása volt.

Boross lapja 2. számában felhívta a problémára a figyelmet.

„Általános volt a panasz minden oldalról, hogy a munkás osztály viszonyai, s állapota tökéletesen el volt hanyagolva városban, úgy mint falun. [...] A korszellem intett, hogy ezen panasz orvoslandó, és most a jelszó, népművelés, népművelés, anyagi jólét előmozdítása”.

A gondolat nem elszigetelt magyarországi jelenség. Ismertek azok az európai mozgalmak, amelyek pl. a munkásság kulturális és ezen keresztül anyagi felemelkedését tűzték ki célul. Az első hazai munkáskönyvtár alapítási körü-

1 * Részlet *A magyar olvasóközönség az önkényuralom időszakában* c. munkából.

ményeit bemutató cikkemben foglalkoztam ezzel a kapcsolattal. Borosnál persze a munkásosztály tag, nép értelmezésben szerepel.²

Kissé prófétai intellemmel végződő, de kézzelfogható javaslatot adó cikkében a folyóirat felszólítja a népet:

„pártoljátok a nevelő intézeteket szóval és tettel, gyermekeiteket iskolázzátok, lapokat, gazdasági könyveket olvasgassatok; községi könyvtárakat alakíttassatok, s szeressétek meg a tudományt, mi állástokhoz képest szükséges: — mert elvész a nép a mely tudás nélkül való.”

A nép elszegényedésének okai címet viselő sorozat első közleményében a szerző négy ilyet sorol fel. Az ő sorrendjében az első a műveltség hiánya, majd az italozás, a fényűzés, s végül az a körülmény, hogy a paraszt hátat fordít a földművelésnek, inkább fuvaroz. A „polgárgazdá”-tól azt várja el, hogy „Ismerje azért keresztényi és polgári tiszteit és kötelességeit, gazdászataát pedig a haladás szelleme folytatni és módosítani tudja.”³

Jóval később a tanügyi szaklap, a pécsi *Kalauz* a műveltség széles alapokra való helyezését szükségességét hangsúlyozza. „A felső osztály műveltségét előfeltételezve, sokat beszélünk egy erős, értelmes közép osztály képzéséről. Hát a harmadik rend? Nélküle agyaglábbon álló óriáshoz fog hasonlítani „műveltségünk”.

A *Pesti napló* gazdasági egyletekkel foglalkozó cikkében 1863-ban írja, hogy a „parasztosztály”-nak „magasabb művelődésre van szüksége”, mert hanyatlása „a műiparra, kereskedésre, művészetekre és tudományokra is gyászos befolyást gyakorolna.”⁴

Hrabár János a pécsi *Kalauz*ban arról beszél, hogy fölolvadások által a célszerűbb gazdálkodásához szükséges ismeretek birtokába kell juttatni a parasztságot, s egyúttal fel kell ébreszteni benne a „szebb s nemesebb iránti” vágyat, hogy később igazi olvasóvá váljon.

Kövér János telkes gazda a szép eszméket a valósággal szembesíti. Elmondja, hogy sok más községhez hasonlóan ők is létesítettek községi könyvtárat, amelybe a *Vasárnapi Ujság* községi könyvtárra vonatkozó ajánlata alapján szerezték be a könyveket. A lista azonban a kiadó érdekét tartotta szem előtt, a könyvek a nép számára érthetetlenek. „Az ilyen eljárás a népet a helyett, hogy az olvasáshoz szoktatná attól inkább elidegeníti.”⁵

² BOROSS: *Községeink teendői. I. Tájékoztató* = *Kalauz* 1857. 2. (VII. 11.) 20.; SZELLE Béla: *Iparos segédek könyvtára 125 évvel ezelőtt* = *MKsz* 1984. 114–118.

³ MEZŐFÖLDI: *A nép elszegényesedésének okai* = *Kalauz* 1857. 10. (IX. 5.) 145–147. i. h. 146., 9. (VIII. 29.) 129–131. i. h. 129.

⁴ G. M. *Népnevelésünk terjedtebb alapokon* = *Kalauz* (Pécs) 1865. 11. (XII. 15.) 161–168.; EGYFALUSI GAZDA: *A gazdasági épületekről* = *PN* 1863. 106. (V. 9.)

⁵ HRABÁR János: *Javallat a népnevelés, vallás és erkölcs szilárdítása, különösen pedig a falusi népiskolák szervezésében* = *Kalauz* (Pécs) II. 1865. 12. (XII. 22.) 177–184. — Az eredetileg a *Sürgönyben*

A népirodalom megteremtésének szükségszerűségével Mikó Imre is foglalkozott — mégpedig nem a nép érdekében, hanem az irodalomét szem előtt tartva. Alapgondolata az, „hogy viszonyosan teremtik egymást, t. i. a jeles írók a nagy közönséget, s a lelkes nagy közönség a jeles írókat.” Felhívja a figyelmet arra, hogy — szemben a művelteknek szóló irodalom csekély olvasóközönségével — a népkönyvek, néplapok, népnaptárak 5–20 ezres példányban kelnek el. Az írók ezért arra a gondolatra juthatnak, hogy a nép „érdekeinek és izlésének igyekezzenek kiválóan tetszeni”, (aminek negatív következményei is lesznek).⁶

Riedl Szende saját folyóiratában szentel figyelmet a nép és irodalom viszonyának. Abból indul ki eszmefuttatásában, hogy Magyarországon több ember tud olvasni, mint sok más országban, az irodalom kelendősége mégis hátrább áll. Ennek az oka pedig az irodalomban van. Példaként Szalay és Teleki történeti munkáira utal, amelyek ha „oly stílusban volnának írva” mint Macaulay és Thiers művei, talán százszor több olvasóra találnának.

Bucsánszky 30–40 ezer példányos kiadványain kívül nagy olvasóközönsége annak van, „mi népszerű alakkal bír”. Ilyen a regény, a mese, a *Vasárnapi Ujság* stb. ugyanakkor Kölcseyt, Toldyt, Hunfalvyt kevesen olvassák, „s az akadémiai nyomtatványok a porban hevernek”. S ennek oka abban van, hogy akik felkészültek, azok nem tudnak a „nemzet ínye” szerint írni és fordítva.

Riedl szerint „Irodalmi műveltségünknek még nincsen elég széles alapja, mert csak a felső körökre támaszkodhatik, nem pedig a népre. De míg ez utóbbi nem válik lehetővé, addig irodalmunk, nemzetiségünk jövője nincs biztosítva;”. Ti. a „nemzeti közizlés” nem fejlődik ki, és a színvonalas irodalmat „hitvány iratok özöne” fogja kiszorítani, a közműveltség hanyatlik, az irodalom tengődni fog.⁷

Az elhivatott írók és tudósok egy része felismerte a felelősségét ebben a vonatkozásban, és a maga módján (pl. valóban hasznos naptárak szerkesztésével, közlemények odaadásával stb.) cselekedett is. Ebből a szempontból érdemes lenne átvizsgálni a könyvkiadást. Mi magunk a naptár-irodalomról szereztünk áttekintést, hely hiányában azonban erre nem térhetünk ki. Itt az elvi alapon népnek író második vonallal foglalkozunk.

Népirodalmat előállítani rendkívül nehéz feladat. A népet lekezelni nem szabad. Atádi Vilmos, ügyvédi oklevéllel rendelkező zszurnaliszta és népíró Vas Gereben védelmében írt cikkében nagyon határozottan fogalmaz: „sem oly butának..., sem oly elvetemült dibdáb tömegnek, hogy a veleérintkezés piszkítson,

megjelent közleményt a Helytartósághoz felterjesztette; *Együgyű levelek a sár mellől. I.* = Kalauz 1857. 6. (VIII. 8.) 93–95. — i. h. 95.

⁶ MIKÓ Imre: *Irányeszmék. I.* Nyelv és irodalom. i. m. — i. h. 266.

⁷ R[IEDL] Sz[ende]: *Az irodalom és a nép* = Kalauz (Riedl) 1864. 23. (VI. 19.) 177, 22. (VI. 12.) 170.

nem tartjuk a népet”. A nép sok józansággal bír, „nagyon megérti az okos szót, csak az ő nyelvén, az ő eszejárása figyelembevételével szóljanak hozzá”.

Kövér János telkes gazda levelében a nép irreális ábrázolását kifogásolja. A pesti írók „a falusi világot egész ártatlanságában fogják fel”. Árpádfi Geiza pedig az „eljesztőtleg ható, népies’ sületlenségek” káráról szól.⁸

A *Vasárnapi Ujság* címfejen az egyik oldalon egy tekintetes úr, a másodikon egy paraszt rajza látható, mindketten olvasnak. A *Vasárnapi Ujság* e két réteg számára íródott. A *Falusi Esték* a nép számára készült, mintegy 10 ezer előfizetője közt „3 gróf, 2 báró, jó csomó középosztályú úri ember, s egy pár ezer földművelő” van. A „szerkesztőnek isteni hatalommal kellene bírnia, hogy valamennyinek szájzét el tudná találni.”

A *Vasárnapi Ujság* vegyes profilúnak indult, a *Falusi Esték* egy réteghöz fordult, mégis vegyes lett az olvasóközönsége. A követelményeknek nem lehet eleget tenni. A *Vasárnapi Ujság* fölfelé mozdult el, számos vállalkozás pedig lefelé.⁹

A jó értelemben vett népiró tipikus példája Mayer István (1813 – 1893) kanonok, a Szt. István Társulat ügyvezetője, aki munkáival a nép erkölcsi és anyagi hasznát kívánta szolgálni. Pedagógiai tárgyú szakmunkáit és néhány közéleti vonatkozású iratát (pl. a honvédápoló egyletről) leszámítva, tucatnyi sikeres könyvet írt, amelyeket többnyire „István bácsi” névvel fémjelzett.

István bácsi különösen két műfajban jeleskedett. Tanácsokat írt vándorló mesterlegényeknek, nő- és férficselédeknek. Közülük az *Aranytanácsok szolgálók, dajkák, szobalányok, szakácsnék, gazdasszonyok és egyéb nőcselédek számára* (1855) Petrik szerint 12 ezer példányban hagyta el a sajtót. Könyvei mindenki számára elfogadható árúak voltak. Az István bácsi *Aranytanácsai szolgálók, kocsisok, béresek, ostoroslegények, tehenesek, mindeneselek, s általában férfi cselédek számára* (1863) 20 krajcárba került. Az *István bácsi, a boldog családtag és okos gazda* (1854) című munkájáról, amely 252 oldalas volt és 50 fametszetet tartalmazott, a *Pesti Napló* részletes ismertetést közölt. „E munka valóban népkönyv” — jelenti ki.

„Elbeszélések, versek, mesék, levelek, beszélgetések, aphorismák s rövid értekezések alakjában vannak a műben előterjesztve mindazon hasznos tanítások, melyek az embernek úgy erkölcsi és értelmes életére, és testi egészségére, mint egyszersmind háztartása és gazdasága czélszerű rendezésére vonatkoznak”.

A „földműves és mesterséget űző osztály” tagjainak szól. A közlemény szerzője felkéri a földbirtokosokat, tanítókat, lelkészeket és jegyzőket, hogy nagyobb példányszámban rendeljék meg és közvetítsék ezt a lapot.

⁸ Szerkesztő [BOROSS Mihály]: *Szerk. beköszöntő* = Kalauz 1857. 1. (VII. 4.) 1–2.; ATÁDI Vilmos: *A Falu könyve iránt* = PN 1851. 293. (II. 28.); KÖVÉR János telkesgazda: *Együgyű levelek a sár mellől. VII.* = Kalauz 1858. 15. (IV. 10.); ÁRPÁDFI Geiza: *Szeged, május 1.* = PN 1854. 108. (V. 11.)

⁹ *Nyílt levél egy öreg úrnak.* Falusi esték. Szerk. VAS Gereben. 1853–1854. 232–235. — i. h. 233.

Majer János talán legsikeresebb könyve az *István bácsi naptára* volt, amely 25 ezer példányban kelt el. Ez a tény és a *Protestáns naptár* 15 ezer példánya is „kétségtelenül mutaták, miként a nép olvasni szeret, csak jó és olcsó olvasmány nyujtassék neki”. (A Szt. István Társulat „jó és olcsó könyvkiadó társulat” névvel indult a forradalom előtt!)¹⁰

Heckenast, e naptárak és a *Vasárnapi Ujság* kiadója a sikerre tekintettel a nép számára sorozatot is indít *Vasárnapi Könyvtár* címen. Az első évfolyam tartalma meggyőzhet arról, hogy ezt a műfajt is lehet színvonalasan művelni. Megtalálhatók benne Kisfaludy regéi (1) és víg elbeszélései, Jókai és Jósika Miklós egy-egy prózai munkája (9, 3) válogatás az újabb magyar költők munkáiból (10), és a *Boldogháza* (5–6) című regény, amelyet Zschokke művéből Boross dolgozott át. Az ismeretterjesztést két kötet képviseli, az egyik Fényes Elek út-leírása. A 10, átlagosan 120–140 lapos és 25 képet tartalmazó kötet ára 2 pft, 1-1 köteté 12 kr.¹¹

Füzetes vállalkozásnak indult a Vas Gereben szerkesztette *Falusi Esték* is, amelyhez nagy reményeket fűztek, hiszen népszerű szerző a szerkesztő, nemes pártfogók támogatják (gr. Andrassy Manó, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor, Ürményi József), és rendkívül olcsó, a 4 füzet 48 kr., így a legszegényebb háznál is megvásárolhatják. A kiadvány kezdetben sikeres volt, Fülöpszálláson 40 előfizetés történt, Balatonfüred környékén pedig 100. A *Vasárnapi Könyvtár*énál jóval gyengébb tartalma is bizonyosan hozzájárult bukásához.¹²

Az értékes irodalomhoz tartozó egyes alkotások is népi olvasmánnyá válhattak. Czuczor népies költeményeinek második, olcsó kiadása alkalmából leírják, hogy „e költemények nagyobb része már a nép ajkán él”. Remélik, olyan sikere lesz, mint Tompa *Virágregéinek* (2000 példány). Erdélyi János mindössze 10-12 íves kötetet készül kiadni az általa gyűjtött népmesékből, azért, hogy a szegényebb osztályu földművelők is” megvehessék. Cs. Szatmári Károly jegyzi fel Csokonairól: „annyira szívhez tudott szólni, hogy őt még az egyszerű kis kunyhók lakói is . . . csodálják, s róla . . . szüremlenek a mondák . . .”

A *Nagyidai cigányok* megjelenése alkalmából a *Pesti Napló* ismertetője azt szeretné, ha a kiadó ne adná drágán a könyvet: „magas ára miatt ne tartsa elzárva a művet azon nagyszámú szegény közönségtől, a föld népétől, mely

¹⁰ PETRIK II/2. 655.; PN 1854. 201. (IX. 2.) FVU; PN 1863. 280. (XII. 6.); PN 1855. 67. (IX. 11.) *Pesti Napló*; PN 1855. 109. (X. 30.) *Pesti Napló*

¹¹ PETRIK II/2. 655.; PN 1854. 201. (IX. 2.) FVU; PN 1863. 280. (XII. 6.); PN 1855. 67. (IX. 11.) *Pesti Napló*; PN 1855. 109. (X. 30.) *Pesti Napló*

¹² *Vasi levelek*. X. = PN 1853. 951. (V. 12.); „*Falusi Esték*” = PN 1853. 989. (VI. 28.); VÖNÖCZKY: *Füred. júl. 11.*; PN 1854. 81. (IV. 8.) *Fülöpszállás, martiusban* = PN 1854. 86. (iv. 14.)

abban gyönyörűségét lelné". Reméli, hamarosan megjelenik „képekkel ellátott, olcsó és népszerű” kiadása.¹³

A népirodalom legtermékenyebb szerzője Tatár Péter, legnagyobb előállítója és haszonélvezője Bucsánszky Alajos volt. Tatár Péternek több mint 100 füzetét adta ki. Ezek átlagosan 8 laposak voltak, képet is tartalmaztak, és többségükben 1 krajcárba kerültek! Tatár füzetei azonban a jó értelemben vett ponyva műfajába tartoztak. Erről a címek is meggyőzhetnek, hiszen többnyire népmondákat dolgoznak fel verses formában. A sorozat (T. P. regekunyhója) fogadtatása is ennek megfelelő:

„E költeménykék, a ponyvairodalom termékeül adatnak ki s árultatnak, elébb utóbb elterjedendnek tán majd leszorítva a trágárnál trágárabb, ostobábbnál ostobább, hibás nyelvű ponyvairodalmi munkákat”. . . . „e költeménykék . . . tiszta nyelven, erkölcsi irány-nyal s költői tehetséggel irattak”.¹⁴

Jeleztük, hogy kiváló írók és tudósok vállalkoztak a hagyományos kalendáriumok kiszorítására, hasznos tartalmú naptárakkal való felváltására, de az avatag kalendárium megszokott volt, szívós ellenfélnek bizonyult.

A maga módján Bucsánszky is felvette a küzdelmet, nyilván üzleti haszon reményében, de a jobbik oldalon. Bucsánszkyról tudni kell, hogy a vallásbuzgalmi kiadványoknak talán legnagyobb kiadója volt, s nem csak a magyar ajkú olvasóközönséget látta el, hanem például a szlovákokat is. 1854-ben 6 naptárral jelent meg a piacon („nagy képes”, „kis képes”, „keresztény képes”, „legújabb kis képes” és 2 eltérő méretű falinaptár 20–8 kr. közötti áron). A kritika nem is kifogásolta működését.

A kalendárium műfaja körül azonban komoly visszaállások és visszaélések voltak tapasztalhatók. Réthy Lipót alföldi nyomdász alpári hangvételű kiadványát (*Magyar alföldi legújabb kalendárium*) egyenesen „kinövés”-nek nevezi a bíráló: „bosszankodás- vagy undornak engedjünk-e helyet” — kérdi.

Több cikk is szól arról a könyvkötői trükkéről, hogy az egyébként rossz anyagi körülmények között élő mesteremberek régi naptárakat vásárolnak össze, és azokat folyó évi naptárak borítójába kötve árulják. Vagy a kötést díszítőelemekkel látják el és drágán (akár 40 krajcárért is) adják. De áruk még így sem éri el az „almanachszerű” naptárakét, amelyek kiváló tartalommal rendelkeznek, de a nép számára megfizethetetlenek. Marad tehát a népnek a „komáromi, győri, miskolci, debreczeni, szarvasi, nemzeti és Bucsánszky féle kis kalendáriamok egyenként 30 egész 80 ezer példányban!”¹⁵

¹³ *Pesti Napló* = PN 1855. 122. (XI. 15.); PN 1854. 84. (IV. 12.) FVU; PN 1853. 918. (IV. 1.) *Ujdons.*; Cs. SZATMÁRI Károly: *Csokonai mint jövendőmondó* = VU 1866. 37. 9ix. 16.0 447.; *Nagyidai cigányok*. PN 1852. 669. (VI. 2.)

¹⁴ *Pesti Napló* = 1856. 442. (X. 25.)

¹⁵ *Makó decemb. 6-kán.* = PN 1854. 286. (XII. 14.); *Czegléd, nov. 3.* PN 1853. 1101 (XI. 10.); PN 1852. 590. (II. 26.); PN 1854. 108. (V. 11.) FVU

A kiadói, terjesztői magatartás is hozzájárul a szemét sikeréhez. A komáromi kalendárista „Minden ponyvaárusnóvel, minden babkárral összeköttetésbe tette magát,” s a naptár közel 100.000 példányban forog a nép kezén. Gyurján és Bagó „elárasztotta a népvilágot, Senki Pál verseivel, kétlakatu imádságaival, az akasztófák virágainak vonzó történeteivel és nagyot nevet a jeles pár” amikor a *János vitézt* és a *Toldit* Heckenast és Emich kirakatában porosodni látja.¹⁶ A korabeli sajtón végigvonul a betyárhistóriák és hasonlók kárhoztatása. Az ismeretterjesztő irodalom és sajtó nehezen talál magának utat a nép körében. Az egyik cikkíró felhívja a figyelmet arra, hogy ez az állapot a „miveltebb országokban” is megfigyelhető, „mert a köznép, s lelkiileg testileg szegényebb gazdák osztálya legkevésbé sem hajlandó teoriák, könyvek után indulni”. . . Mindenesetre voltak jó kezdeményezések; közéjük tartozik báró Bánffy János a kisbirtokosok rendezése tárgyában a nép számára írott könyve, amelyet az Erdélyi Gazdasági Egyesület adott ki 3000 példányban és ingyen terjesztett.

Egyes jelekből egyébként arra lehet következtetni, hogy a népirodalom fel tudta venni a versenyt a ponyvával. Korabeli híradás szerint Boross „ujabb népies munkáiból” elkelt: Hódmezővásárhelyen 840, Székelyudvarhelyen 267, Mezőtúron 320, Túrkevén 336, Baján 300, Devecseren 200, Nemeskőren 170, Nagyhanságon 200, Nagykörösön 240, Sárkeresztúron 260(!), Kunszentmiklóson 240 példány — továbbá a 100 alattiak. A *Kis pajtások* c. kiadvány 22 ezer példányából eladtak „eddig” több mint 14 ezret.¹⁷

Az irodalom megkedveltetésében jelentős szerep jutott az értelmiségnek, a helyi földesúrnak, lelkésznek, gazdatisztnek, tanítónak, jegyzőnek, aki személyes példamutatással, rábeszéléssel, felolvasással, a beszerzett könyv vagy időszaki sajtótermékek átengedésével segíthette az irodalom terjedését. Számos bizonyítékunk van az eredményes közreműködésre. Tér hiányában nem foglalkozhatunk a kérdéssel. A korabeli sajtó — mint jeleztük — elsőrangú híranyagként kezelte azokat a jelentéseket, amelyek a nép olvasási kultúrájával foglalkoztak. Természetesen nincs módunk a dokumentáció teljeskörű feltárására, de addig elmehetünk, hogy az irodalom szétsugárzását bizonyítani tudjuk.

A mesterlegények erkölcsi és kulturális karbantartására nagy gondot fordított az egyház. Nemzetközi mozgalom indult mesterlegény egyletek létrehozására. Az egyletek többágú tevékenységéhez tartozott az olvasás elősegítése. Magyarországon ebben az időben és ezzel a célkitűzéssel (is) minden nagyobb városban alakult ilyen egylet. Nyomára bukkantunk azonban gyári műhelyek-

* házaló kereskedő

¹⁶ FEKETE János: *Egy jámbor előfizetőséggyűjtő vallomása. XII–XIV* = Budapesti Viszhang 1854. 33. (XII. 17.) 1048–1053. — i. h. 1052.

¹⁷ S. E.: *Szükséges-e Erdélyre nézve külön gazdasági közlöny?* = PN 1857. 9. (I. 13.); PN 1859. 138. (VI. 18.) *Vegy. köz.*; Kalauz 1858. 18. (V. 1.) *Heti krónika* 286.; VERBÓCZY József: *Hódmezővásárhely 1858. márczius 5.* = Kalauz 1858. 11. (III. 31.) 174.

ben dolgozó mesterlegények önállóan szervezett olvasóegyletének, sőt bányász olvasóegyleteknek is. Újabban rábukkantunk a pesti munkáskönyvtár szervezőjének vallomására, amelyben leírja, hogy debreceni háziura könyvtárából kölcsönözte Csokonai munkáit s ennek olvasása tette olvasóvá.¹⁸ A kisiparban dolgozó iparos segédekről jegyzi fel a halasi levelező: „büszke öntudatra ébreszt: látni a műhelyek feltürt karu munkását, ugynevezett déli álom helyett dolgozó társai körében fenszóval olvasni a hirlapok . . . igéit”.¹⁹

Tóth N. János, neves orvos, Balassa segéde, a Rókus főorvosa életrajzában olvashatjuk, hogy gimnáziumba Magyaróvárott járt. „Ekkor a szerkovácsnál lakott s az orvosi pálya iránti hajlama itt lobbant fel először lelkében, midőn gazdája orvosi tartalmú könyveit mohó vággyal olvasgatá.”²⁰ Fernezelyen a *Vasárnapi Ujságnak* annyi előfizetője van, ahány olvasni tudó ember lakik ott. Ezt Szilágyi István kovácsmester „buzdítása és pénzbeli áldozata eredményezé”.²¹ Somogyból írják a *Naplónak*, hogy egy odavaló szíjjártó „harmadfél száz” előfizető beszervezését vállalta valamely idegenből fordított regényre.²² A tiszaujlaki kölcsönkönyvtár alapítója Doby Antal szabómester volt.²³ A *Budapesti Viszhang* a sugárarajzokról (térképek) ír: „Hát még azok a szobalány arcok, kiket a regényolvasás . . . egészen ellágyított” . . .²⁴ A pesti magyar bérkocsisok közt van „akár hány legény, hogy a bakon ülve, hirlapot olvasgat”.²⁵ Másutt egy borbélylegényről van szó, aki a Dorottya utcán önfeladten német regényt olvasott.

Flamm Jakab írja Simoniból: „Én helybeli izraelita kiskereskedő vagyok, ebben a gyarló életben a legnagyobb szenvedélyem az olvasás; járatom a Kalauzt és több jeles lapot s a bölcsességnek területjén nem ismerek semmi vallási különbséget.”

A breznóbányai segédlelkész az olvasótársaktól a *Vasárnapi Ujság* hiányzó régebbi számát kérte, amelyet többen meg is küldtek, köztük Grits Pál kalocsai vendéglős is.²⁶ Az irodalom nem csak a városok, mezővárosok, nagyobb falvak iparos-kereskedő népéhez jutott el, hanem a kisebb falvak, uradalmak, puszták, tanyák paraszti világában is gyökeret vert. Az akkor Veszprém, ma Fejér megyei Enyingről írja a *Vasárnapi Ujság* levelezője, hogy egy ívtartónál

¹⁸ SZELLE Béla: *i. m.*; PN 1858. 240. (XI. 11.)

¹⁹ Kun-Halas aug. 16. PN 1855. 50. (VIII. 21.)

²⁰ DR. F. GY.: *Dr. Tóth N. János (1833–1865)*. = VU 1865. 34. (VIII. 20.) 415–416.

²¹ *Nagybánya* = VU 1856. 15. (iv. 13.) 131.

²² *Somogyban irodalmi kör alakult*. VU 1854. 42. (X. 18.) 384.

²³ Kalauz (Pécs) III. 1867. 36. (VI. 10.) *Tárogató* 287.

²⁴ *Budapesti Viszhang* 1854. 13. (VII. 30.) *Mi ujság?* 411.

²⁵ PÁLFFY Albert: *A jurátus-világból* = VU 1865. 5. (i. 29.) 50–51.

²⁶ S. S.: *Szítór dec 3. 1857*. Kalauz 1857. 26. (XII. 26.) 406. FLAMM Jakab izraelita kereskedő: *Simonyi febr. 18. 1858*. Kalauz 1858. 11. (III. 13.) 173.; *Apróság* = VU 1866. 12. (III. 25.)

(így is hívják az előfizetést gyűjtőt) járt és megtekintette a mintegy 50-60 nevet tartalmazó listát. „Itt láttam az iskolamestertől a hajdu, számadó, csósz, juhászlegény, béres, kocsis, vinczellér, szántógyermek nevéit. Láttam még egy szakácsné szépséges nevét is. . . ”²⁷

A *Szegedi Híradó*ban megjelent közleményből: „Egy helybeli polgártársunk a napokban P. szegedi földbirtokos tanyája körül vadászván, egy juhász fiut pillantott meg, ki ujságot olvasott”. A fiu elmondta, hogy olvasni a tanyai iskolában tanult meg, és „Az ujsághoz gazdája által jutott, ki a kiolvasott hírlapokat ki szokta küldeni a tanyai cselédségnek, amely között többen tudnak olvasni.”²⁸ Báró Sina Simon uradalmában — miként a gazdatiszt jelenti — a béresek az „Egyik gazdatiszttól megkapván a »Kalauz« néhány számát, maguk ösztönéből, minden külső befolyás nélkül elhatározták, hogy ezután járattni fogják, mert ennek olvasása több multságot ad nekik, minden kocsmái dombérozásnál.”²⁹

A *Vasárnapi Ujság* tudósítója felkereste a szőregi uradalmat, ahol dohányosok, tehát idénymunkások is dolgoztak. Megnézte az ő „füstbarnította alacsony kunyhó”-ikat, ahová behívták. „El voltam készülve, hogy egy piszkos, sötét pince üreget fogok találni”. Helyette egy tiszta, fehérre meszelt helyiségbe jutott. „A falakon néhány szent kép függött, az asztalon imakönyv feküdt stb.”³⁰ Kedves és hiteles tudósítást készített egy ceglédi levelező arról, hogyan válhatott szenvedélyes „olvasóvá” egy egyszerű analfabéta ember a nép köréből.

„A szomszédom egyszer istállójába menvén lát ott az ablakban különféle szépirodalmi könyveket; többek között Kölcseynek minden munkáját. Kérdezi a kocsisztól, kié azon könyvek? . . . ez feleli: a bárónéé. — »Mit keresnek hát itt?« — »Hej uram, nagyon szépek vannak azokba írva; a báróné olyan jó volt, hogy ide kölcsönözte«. . . »Hiszen nem tudsz te olvasni«. . . «Nem ám, de a feleségem olvassa fenn szóval, azóta kivált, hogy beteg voltam, annyira hozzá szoktam, miszerint majd minden este, késő éjszakáig hallgatom a gyönyörűséges gondolatokat.»³¹

Más dolog olvasni és más dolog előfizetni. Kocsisunk is a báróné kölcsönkönyvein kapott rá az irodalomra. A *Csokonai Lapokat* pedig nem tudta elartani Debrecen közönsége, mert „15–20 ember hordat egy példányt, s aztán házról-házra jár. . . míg nem az utolsók egészen ingyen kapják. A gazda kiviszi magával a tanyára, s naphosszat elczamog rajta. . . ; az ides néni pápa szem nélkül is betűzgeti; sőt el is alszik rajta; a kofa azzal mulatja magát a sulyom és parázs-ides mellett” . . .³²

Önálló fejezetet lehetne írni arról a körképről, amelyet a korabeli sajtó festett a nép és az irodalom kapcsolatáról. Területenként, tudósításonként elté-

²⁷ (A „Hírmondó” iránti részvét és az új olvasó közönség) VU 1858. 48. sz. (XI. 28.) 572.

²⁸ *Hol olvassák a „Szegedi Híradó”-t* = Szegedi Híradó 1866. 3. 3.

²⁹ EGY GAZDATISZT: *Bánát. Október 1. 1857.* = Kalauz 1857. 15. (X. 10.) 236–238. — i. h. 237.

³⁰ L.: *Pusztai látogatás* = VU 1864. 35. (VIII. 28.) 356–357.

³¹ *Cegléd, ápril 2.* = PN 1853. 927. (IV. 13.)

³² PN 1850. 165. (IX. 26.) VHE

rően lehangoló és lelkendező megnyilvánulások egyaránt olvashatók. Az egyik cikkíró céloz is rá, hogy faluról-falura más a helyzet. Romhányról 1858-ban azt írják, hogy „a romhányi 1300 lakos közül — a földesurat és idegeneket ide nem számítva — alig hiszem, hogy minden 30-ik tudjon imakönyvből betűzgetni s nem hogy olvasni, alig hiszem, hogy minden századik tudjon írni és olvasni. „Csákváron ezzel szemben „olvasókör alakult a földműves osztály közt.”³³ Az egyik vidéki levelező azt írja, „hogy a gerenda alatt alig akad meg más, mint a sok Angyal Bandi, Zöld Marcsi és Bruncztik, ez a sok bolondság”. A belső-somogyi levélíró pedig leszögezi, hogy

„hasznos könyveket vidékünk minden zeg zugában igen is találhatnak a nemzeti művelődés örömkönyveitől átázott szemek [...] Ha hozzánk jöttek: láthatjátok a szűk kalyibákban a Családkönyvét, Istvánbácsit, Nagyvilágot — képekben és a sokféle naptárak mellett még tudja isten mi mást, — a minden könyvek fejedelmével: a szentírással együtt.”³⁴

Majsáról így számol be az eredeti levél:

„Nálunk is lehet már látni, miként derék halasi szomszédainknál, mesterek szerény műhelyeiben hírlapokat, tehetős gazdáinknál a népszerű »Vasárnapi ujságot,« s öröm hallani az azokban olvasottak feletti vitatkozásokat. A „városba” járnak: *Religió, Katholikus Néplap, Pesti Napló, Magyar Sajtó, Hölgyfutár, Budapesti Viszhang, Vasárnapi Ujság* és a *Nagyvilág Képekben.*”

És szinte állandóan visszatérő mondat: a „szegény iparos, földművelő és napszámos elhossa a maga filléreit”. Ezúttal a makói levelezőtől idézve, aki még hozzáteszi: „A tudomány, nemzeti irodalom mindnyájunk közügye, viseljünk bár bársonymentét vagy szűrkankót, lakjunk oszlopos csarnokban vagy nádfődeles kunyhóban.”³⁵

SZELLE, BÉLA

Das Volk und das Lesen im Zeitalter des Absolutismus

Der Verfasser analysiert die wichtigeren Presseäußerungen, die sich seit 1853 mit der Kultur des Volkes und mit seinen Lesegewohnheiten beschäftigen. Die Zeitschrift von Mihály Boross, betitelt *Kalauz* (1857–1859) wurde ausdrücklich mit dem Zweck gegründet, einen Lesekreis zu organisieren, und sie verkündete: ein Volk ohne Wissen soll verloren gehen. Man beschäftigte sich aber auch in anderen Zeitschriften mit der Bedeutung der Kultur des Bauerntums. Andere fanden es nötig im Interesse der Vermehrung des Publikums der Literatur das Lesen inmitten des Volkes zu verbreiten. Während die Wochenschrift *Vasárnapi Ujság* (Sonntagszeitung) einen gemischten Profil hatte, wendete sich die Zeitschrift *Falusi Esték* (Dorfabende) nur zum Volk. Sie trifft den typischen Beispiel eines Volkschriftstellers, im guten Sinne, in István Majer, der unter dem Namen *István bácsi* (Onkel István) eine „volkstümliche”

³³ ROMHÁNYI: *Romhányi jul. 7.-én.* = *Kalauz* 1858. II. fé. 3. (VII. 17.); (Vajda Ferenc levele) PN 1856. 213. (III. 2.); *Csákváron . . . olvasókör alakult* = VU 1856. 11. 94.

³⁴ PARRAG: *Parlagi levelek*. XVI. PN 1850. 205. (XI. 13.); *Belső-Somogy, junius 28.* = PN 1855. 22. (VII. 17.)

³⁵ (*Makói rendes levelező*) = PN 1860. 26. (II. 1.); *Majsa, sept. 4.* = PN 1855. 75. (IX. 20.)

Literatur publizierte. Der grösste Nutzniesser der Massenerliteratur war Alajos Bucsánszky, ihr fruchtbarster Verfasser war dagegen Péter Tátár. Viele erheben ihre Stimme gegen das Überwuchern der Kalender und anderer volkstümlichen Publikationen; doch konnte die schöne Literatur die Konkurrenz mit der Kolportagerliteratur erfolgreich aufnehmen, und die gute Literatur gelang mehr und mehr zu den Bauer- Handwerker- und Kaufmännerschichten.